

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
WYDZIAŁ ZARZĄDZANIA

mgr Łukasz Łata

Autoreferat pracy doktorskiej pt.

*Inteligentna specjalizacja jako koncepcja polityki sektorowej Unii Europejskiej
na przykładzie specjalizacji regionalnych w Polsce*

OPIEKUN NAUKOWY;

Prof. zw. dr hab. Kazimierz Ryć

Katedra Gospodarki Narodowej

Zakład Gospodarki Rynkowej

Recenzenci:

- dr hab. Małgorzata Markowska, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
- dr hab. Barbara Piontek, prof. nadzw., Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej

WARSZAWA, 2017

Spis treści

1. Uzasadnienie wyboru tematu	3
2. Tezy i hipotezy badawcze	9
3. Struktura pracy	11
4. Metody badawcze	12
5. Wnioski z przeprowadzonych badań.....	13
6. Dalsze kierunki badań.....	17
7. Wybrana literatura	18

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Inteligentna specjalizacja to koncepcja powstała kilka lat temu, niejako w odpowiedzi na zapotrzebowanie decydentów Unii Europejskiej szukających przyczyn fiaska kolejnej strategii, która miała uczynić z UE najbardziej konkurencyjną gospodarkę świata oraz kryzysem na rynkach finansowych. Z czasem idea inteligentnych specjalizacji stała się podstawą prowadzenia polityki regionalnej w całej Unii Europejskiej. Inteligentna specjalizacja to nowa koncepcja polityki Unii Europejskiej wobec regionów.

Idea inteligentnej specjalizacji polega na tym, że regiony muszą wykazać swoje mocne i słabe strony i rozwijać się ze szczególnym akcentem na innowacje. Autorom koncepcji chodziło przede wszystkim o to, aby regiony skoncentrowały się na kilku kluczowych priorytetach będących ich motorami rozwoju¹. Koncepcja ta została wypracowana przez grupę ekspertów „Wiedza dla wzrostu”, której przewodniczył komisarz Unii Europejskiej, Słoweniec Janez Potočnik. Założenia wypracowanej wówczas koncepcji nawiązują m.in. do następujących teorii rozwoju regionalnego²:

- teoria produktu podstawowego, według której drogą do rozwoju regionalnego jest stopniowa specjalizacja produkcyjna, czyli skupienie się na określonej grupie towarów, które mogą być najbardziej konkurencyjne na rynkach zewnętrznych. Upatruje ona źródła rozwoju regionalnego w działalności eksportowej³,

- koncepcja elastycznej produkcji, w której podkreśla się również rolę specjalizacji. Polega ona na elastycznej produkcji małych i średnich przedsiębiorstw, które są zdolne do szybkiej zmiany w produkcji co pozwala im uzyskać specjalizację, teoria dystryktu przemysłowego, czyli obszaru, na którym koncentrują swoją lokalizację wyspecjalizowane zakłady przemysłowe. Sama struktura gospodarki regionalnej oparta jest na sektorze małych i średnich przedsiębiorstw, które produkują głównie na rynek regionalny;

- koncepcja klastra, którą przedstawił M. Porter. Polega na kooperacji przedsiębiorstw z danego sektora, współpracy z uniwersytetami oraz jednostkami badawczo-rozwojowymi, instytucjami

¹ Kardas M. (2011), *Inteligentna specjalizacja – (nowa) koncepcja polityki innowacyjnej*, „Optimum Studia Ekonomiczne”, Nr 2 (50).

² Miłek D., *Specjalizacje Regionalne a Strategia Europa 2020*, „Zarządzanie i Finanse” 1/2 2013, Uniwersytet Gdański.

³ Ibidem.

wsparcia biznesu. Taki model współpracy sprzyja tworzeniu specjalizacji. Zgodnie z tą teorią wraz z procesem globalizacji można zaobserwować wzrost specjalizacji krajów w wytwarzaniu określonych produktów czy usług- specjalizacja w obszarze produkcji⁴;

- strategia rozwoju endogenicznego, w myśl której rozwój oparty jest na wewnętrznych zasobach i potencjale. Ten rozumiany jest jako dodatkowe możliwości rozwojowe regionu, które mogą tkwić w czynnikach produkcji, potencjale inwestycyjnym czy innowacyjności środowiska regionalnego⁵.

Zadaniem koncepcji inteligentnych specjalizacji jest efektywne lokowanie środków finansowych i wykorzystywanie endogennych zasobów danego regionu, który w oparciu o nie buduje swoją przewagę konkurencyjną. Koncepcja ta, co podkreśla literatura przedmiotu, zyskuje również coraz większe zainteresowanie w innych częściach globu. Generalną zasadą budowania inteligentnych specjalizacji jest jej oddolny charakter. Nie są to odgórnie narzucone koncepcje, ale polityki rozwojowe wypracowane wspólnie przez władze, środowiska gospodarcze i naukowe z uwzględnieniem specyfiki kraju czy regionu. Każdy region ma inną ścieżkę dojścia do określenia swoich specjalizacji, która dopasowana jest do kontekstu lokalnego. Tak zaprojektowane zmiany gospodarcze powinny dotyczyć modernizacji tradycyjnych sektorów np. poprzez określenie nisz rynkowych, opracowaniu i komercjalizacji nowych technologii, zastosowaniu nowych form innowacji, tj. innowacji otwartych, społecznych i usługowych oraz uwzględnieniu w szkolnictwie wyższym zapotrzebowania rynku na wyspecjalizowane kadry w ramach zidentyfikowanych potencjałów rozwojowy.

Koncepcja została opisana w pracy autorstwa Dominique Foray'a i Barta van Ark oraz innych członków grupy eksperckiej "Wiedza dla wzrostu", której celem było znalezienie alternatywy dla działań prowadzonych dotychczas przez rządy na rzecz zwiększenia inwestycji w wiedzę i innowacje. Generalną zasadą inteligentnej specjalizacji przedstawionej przez naukowców jest to, aby inwestycje w wiedzę skupiać na działaniach, które odzwierciedlają obszary, w których region lub państwo ma jakąś komparatywną przewagę czyli specjalizację lub w obszarach nowopowstających, gdzie przedsiębiorcy

⁴ Sapir A. (red.), *Europe's Economic Priorities 2010–2015. Memos to the New Commission*. Brussels: Bruegel, 2009.

⁵ Ibidem.

mogliby rozwinąć nowe działania.⁶ Zasady stojące za inteligentną specjalizacją szybko stały się centralnym elementem strategii „Europa 2020”, a strategię inteligentnej specjalizacji wytycznymi dla europejskich regionów w oparciu o dokument „*Polityka regionalna jako czynnik przyczyniający się do inteligentnego rozwoju w Europie*”⁷. Ponadto wyłonienie inteligentnych specjalizacji stało się warunkiem *ex ante* korzystania z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej w latach 2014-2020. Regiony UE miały więc zidentyfikować kluczowe obszary, działania i dziedziny technologii, w których z większym prawdopodobieństwem mogą cieszyć się przewagą konkurencyjną, a następnie koncentrować swoje działania na promowaniu innowacji w tych obszarach.

Pierwotnie koncepcja ta wydawała się prosta. Publiczne zasoby należy kierować na inwestycje w wiedzę w zakresie konkretnych działań w celu zwiększenia przewagi komparatywnej w istniejących lub nowych obszarach. Jednak idea inteligentnych specjalizacji jest bardziej złożona. Stanowią one bowiem ramy polityki regionalnej w zakresie wzrostu opartego na innowacjach. Biorąc to pod uwagę, wiele z podstawowych elementów podejścia opartego na inteligentnej specjalizacji nie jest nowych i stanowią one już od jakiegoś czasu część szerszej dyskusji o innowacji, politykach przemysłowych i regionalnym rozwoju gospodarczym.

To, co odróżnia inteligentne specjalizacje od tradycyjnych działań w zakresie przemysłu i innowacji, to przede wszystkim proces zwany "przedsiębiorczym odkrywaniem", który można określić jako proces interaktywny, w którym siły rynku oraz sektor prywatny „odkrywają” i tworzą informacje o nowych działaniach. Rząd natomiast ocenia skutki i nadaje upoważnienia tym uczestnikom rynku, którzy mają największą możliwość wykorzystania potencjału.⁸

W centrum wyborów jest uruchomienie zasobów opartych na wiedzy zarówno tych publicznych jak i prywatnych, a nie konkretne sektory przemysłowe. Podobnie jak w przypadku tradycyjnej polityki przemysłowej, strategię inteligentnej specjalizacji

⁶ McCann, P. i Ortega-Argiles, R., *Smart Specialisation, Regional Growth and Applications to EU Cohesion Policy* Regional Studies 2010, : http://ipts.jrc.ec.europa.eu/docs/s3_mccann_ortega.pdf, dostęp 10.12.2015 roku.

⁷ Polityka regionalna jako czynnik przyczyniający się do inteligentnego rozwoju w ramach strategii Europa 2020, KOM(2010) 553 wersja ostateczna, Bruksela, 06.10.2010 roku.

⁸ Foray, D., „Economic Fundamentals of Smart Specialisation”, *Ekonomiaz* 2012, special issue, Hausmann R. and Rodrik D., „*Economic Development as a Self-Discovery*” *Journal of Development Economics*, 2003, Volumen 72, 2.

odnoszą się do niepowodzeń po stronie rynku oraz systemów i koordynacji. Inteligentna specjalizacja uznaje brak idealnych informacji oraz względne ryzyka dla polityki. Cechą tej koncepcji jest to, że poprzez interwencje w ramach polityki skoncentrowanej na uwolnieniu przedsiębiorczych sił stara się ona wpłynąć nie tylko na tempo, ale i na kierunek innowacji.

Główną zasadą koncepcji jest koncentracja na "procesie przedsiębiorczego odkrywania" czyli procesie, dzięki któremu przedsiębiorca zdaje sobie sprawę, że towar lub działanie, które może, ale nie musi, istnieć w innych regionach, może zostać wytworzone lokalnie, z pewnymi zmianami i prawdopodobnie niższym kosztem.⁹ Przedsiębiorca może "odkryć" nowe działania poprzez połączenie istniejącej wiedzy naukowej i technicznej z zasobami przemysłowymi i możliwościami dostępnymi w regionie. Dlatego zadaniem władz jest tworzenie takich warunków, dzięki którym przedsiębiorcy będą mogli się dowiedzieć o kosztach i szansach oraz zaangażować się w koordynację strategii.¹⁰

Koncepcja inteligentnej specjalizacji ma na celu poprawę alokacji inwestycji publicznych w badania i rozwój oraz inwestycji związanych z innowacjami, przez co powinno nastąpić pobudzanie konkurencyjności, wydajności i wzrostu gospodarczego. Strategie inteligentnej specjalizacji można postrzegać jako „mieszankę” polityki przemysłowej i polityk innowacyjnych, która kładzie nacisk na podejście oddolne (przedsiębiorcze odkrywanie), przejrzystość (monitoring i ewaluacja) oraz elastyczność (zaprzestanie realizacji programów, które nie przyniosły oczekiwanych rezultatów).

Jak pisał D. Foray polityka władz dotycząca inteligentnych specjalizacji powinna skupiać się na tym, aby środki publiczne używane były do: 1) identyfikacji przedsiębiorczych odkryć, 2) wspierania oraz ewentualnego ukierunkowywania tych inicjatyw w określonych kierunkach poprzez różnego rodzaju zachęty, 3) monitorowania i oceniania 4) rozpowszechniania i powstawania wspólnej strategicznej wizji przyszłego przebiegu wykorzystywania pojawiających się możliwości dla specjalizacji w regionie, 5) identyfikacji potencjalnych niepowodzeń, 6) monitorowania i ponownej oceny stopnia, w jakim wspólna wizja strategiczna jest realizowana, skuteczność środków koncentrujących się na

⁹ Rodrik D. , „*Industrial Policy For The Twent-First Century*”, 2004, www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Research%20papers/UNIDOSep.pdf, dostęp 29.12.2015 roku

¹⁰ Ibidem.

niepowodzeniach w koordynacji, wpływów na gospodarkę regionu oraz zrównoważenie rozwoju bez ciągłego wsparcia publicznego.¹¹

Zgodnie z wytycznymi Unii Europejskiej każdy region powinien posiadać swoją własną strategię Badań i Rozwoju na rzecz Inteligentnej Specjalizacji - RIS3)¹². Owe strategie powinny być zintegrowanymi, lokalnymi programami transformacji gospodarczej, które mają na celu realizację następujących założeń¹³: ukierunkowanie wsparcia i inwestycji na kluczowe krajowe lub regionalne, wyzwania i potrzeby w celu zapewnienia rozwoju opartego na wiedzy, wykorzystywanie mocnych stron, przewagi konkurencyjnej i potencjału każdego kraju/regionu, wspieranie innowacji technologicznej i praktycznej oraz dążenie do stymulowania inwestycji w sektorze prywatnym, pełne angażowanie partnerów oraz zachęcanie do innowacji i eksperymentów. Strategie te są oparte na faktach i obejmują odpowiednie systemy monitorowania i oceny. Z myślą o przygotowywanych przez regiony RIS3, Unia Europejska opublikowała w 2012 roku „Przewodnik Strategii Badań i Innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji RIS3”. Dokument nie miał charakteru normatywnego. Jak napisano w jego wstępie: „z założenia ma być dokumentem informacyjnym o ogólnym charakterze, którego zawartość będzie ewoluować wraz z rozwojem samej koncepcji. Zakłada się, że dokument będzie regularnie poprawiany i aktualizowany.”¹⁴ Przewodnik proponował wzorce zmian strukturalnych, do których mają doprowadzić te strategie oraz proponowane etapy procesu „przedsiębiorczego odkrywania”. Prezentuje je tabela 1.

¹¹ Foray D., Hilaire Pere L., The economics of open technology: collective organization and individual claims in the „Fabrique Lyonnaise” during the old regime [w:] Antonelli, Foray, Hall and Steinmueller (red.), Frontiers in economics of innovation, Edward Elgar 2005.

¹² Foray D., „Smart Specialisation –The Concept”, a Policy Brief of the Knowledge for Growth Expert Group advising the then Commissioner for Research, 2009

¹³ Komisja Europejska, Strategie innowacji krajowych/regionalnych na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3), 2014, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_pl.pdf, dostęp 21.12.2015 roku.

¹⁴ Unia Europejska, Przewodnik Strategii Badań i Innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS 3), Luksemburg 2012, str. 7

Tabela 1 Elementy samooceny regionów w pracach nad strategią inteligentnych specjalizacji.

Element samooceny regionu	Rozszerzenie
Podejście strategiczne	Przygotowane strategie innowacji mają pełną akceptację władz regionu.
Warunki ramowe	Koordinacja i spójność między wszystkimi działaniami adresowanymi do strony podaźowej oraz popytem na innowacje.
Przedsiębiorczość	Stworzenie korzystnych warunków dla inwestycji, przyjaznego otoczenia biznesu oraz instrumentów ułatwiających komercjalizację powstałych produktów.
Ocena i mapowanie infrastruktury cyfrowej oraz usług komunikacji elektronicznej	Ocena istniejącej oraz planowanej infrastruktury technologicznej.
Zasoby ludzkie	Atrakcyjność warunków pracy w porównaniu do innych możliwości, jakie stwarza rynek pracy.
Sektor publiczny	Przepisy sprzyjające innowacjom w standardowych procedurach przetargów publicznych; innowacje wprowadzane do organizacji sektora publicznego.
Edukacja i badania	Działania skoncentrowane na zapewnieniu pożądaných umiejętności; szkolenia w dziedzinie przedsiębiorczości i kreatywnego rozwiązywania problemów.
System oceny	Monitorowanie rezultatów polityki innowacji i mechanizmów wsparcia w oparciu o wskaźniki; transparentna ocena projektów badawczych i innowacyjnych oraz ich wykonawców w oparciu o jakość.
Finanse	Przewidywalność ram budżetowych; stabilność publicznych inwestycji w sektorze badań, edukacji i innowacji;

	odpowiednia równowaga między finansowaniem innowacji w sposób zinstytucjonalizowany i konkurencyjny; efektywność mechanizmów wsparcia ¹⁵ prywatne źródła finansowania.
--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie Foray i inni (2012), Przewodnik Strategii Badań i Innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS 3), Luksemburg, str. 33.

Wypracowana strategia powinna zawierać jasno określony zestaw oczekiwanych efektów i wskaźników. Pozwoli to na jej późniejsze monitorowanie i ocenę postępów w jej realizacji. Strategie na rzecz inteligentnej specjalizacji są oparte na różnych komponentach związanych z jednym lub kilkoma celami nadrzędnymi. System monitorowania tych strategii może obejmować trzy rodzaje wskaźników¹⁵:

- Wskaźniki kontekstowe oceniające region na tle średniej oceny uzyskanej przez Państwa Członkowskie, w którym leży dany region albo w porównaniu do innych podobnych regionów. Wskaźniki te zazwyczaj są przypisane do głównych celów strategii.
- Wskaźniki rezultatu wybrane dla każdego komponentu strategii przyczyniające się do osiągnięcia głównych celów strategii, np. dla ważnych działań finansowanych z funduszy strukturalnych. Dzięki tym wskaźnikom można zweryfikować, czy wspomniane działania przynoszą pomyślne skutki, tzn. czy prowadzą do oczekiwanej zmiany, jaką miały w założeniu wywołać.
- Wskaźniki produktu, które są miernikiem postępów działań podejmowanych w celu osiągnięcia spodziewanych rezultatów.

2. Tezy i hipotezy badawcze

Celem opracowania jest odpowiedź na pytanie - czy programy inteligentnych specjalizacji stanowią podstawę do zwiększenia konkurencyjności i produktywności Unii Europejskiej na przykładzie specjalizacji regionalnych wskazanych przez polskie regiony (województwa) w odniesieniu do założeń idei inteligentnych specjalizacji zdefiniowanych przez Unię Europejską? Badaniem objętych zostało wszystkie 16 województw.

¹⁵ Ibidem, str. 63.

Na potrzeby pracy sformułowano hipotezę, zgodnie z którą *Polskie województwa potraktowały proces wyłaniania inteligentnych specjalizacji regionalnych jako kompleksowy program transformacji regionalnej gospodarki.*

Dla udowodnienia przyjętej hipotezy głównej niezbędne było przeprowadzenie badań nad następującymi hipotezami roboczymi:

1. *Każde z polskich województw wybrało inną drogę wyłonienia inteligentnych specjalizacji regionalnych.*
2. *Inteligentne specjalizacje regionalne służą określeniu profilu gospodarczego każdego z regionów.*
3. *Wraz ze wskazaniem inteligentnych specjalizacji regionalnych, polskie województwa przygotowały dodatkowe programy i środki finansowe wspierające rozwój specjalizacji regionalnych.*

Dla weryfikacji tych hipotez sformułowano szczegółowe pytania badawcze:

1. W jaki sposób dane województwo dokonywało wyboru inteligentnych specjalizacji regionalnych?
2. Jakie są specjalizacje regionu?
3. Jakie są spodziewane efekty przyjętych specjalizacji dla gospodarki regionu?
4. W którym z dokumentów strategicznych dla województwa określono inteligentne specjalizacje?
5. Czy w procesie wyboru specjalizacji brali udział partnerzy gospodarczy i naukowcy? Jaka była ich rola?
6. W jaki sposób województwo dostosowało własne strategie rozwoju do zidentyfikowanych przez siebie specjalizacji?
7. Czy region przygotował dodatkowe programy regionalne i środki finansowe, które mają przyczynić się do rozwoju zdefiniowanych specjalizacji regionalnych?
8. Jak wykorzystywane są środki z krajowych i regionalnych programów operacyjnych na wsparcie finansowe rozwoju specjalizacji w Polsce?
9. Czy planowane lub realizowane są inwestycje w obszarach inteligentnych specjalizacji? Jaka jest ich szacunkowa wartość? Kim są inwestorzy?

Wyniki badań zaprezentowanych w pracy dotyczą okresu od roku 2012 roku do końca grudnia 2016 roku. Blisko pięcioletnia perspektywa czasowa obejmuje zarówno proces wyłaniania specjalizacji, oraz pierwszych efektów wdrażania tych strategii, tworzenia

narzędzi wspierających ich rozwój. Efekty prowadzonych prac nie wyczerpują oczywiście wszystkich zagadnień związanych z inteligentnymi specjalizacji w Polsce.

Jak zaznaczają władze regionalne oraz rząd, wskazane specjalizacje mają charakter otwarty i możliwe jest wprowadzenie zmian lub korekt w dokonanych wyborach. Te będą w dużej mierze zależały od rozwoju sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju i danym województwie. Na mapie specjalizacji mogą pojawić się i już pojawiają się zupełnie nowe obszary, co zostało opisane w dysertacji.

3. Struktura pracy

Praca składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy prezentuje ewolucję polityk europejskich w zakresie rozwoju regionalnego oraz zmiany, jakie następowały w Europie w zakresie polityki przemysłowej kontynentu po II wojnie światowej. W rozdziale wyjaśnione są definicje regionu, polityki regionalnej oraz polityki przemysłowej, którymi posługuje się Unia Europejska.

W rozdziale drugim dokonano przeglądu teorii rozwoju regionalnego i konkurencyjności regionów. Celem było zaprezentowanie zmian, jakie dokonywały się w koncepcjach rozwoju regionalnego w Europie od czasów powojennych do współczesnych, aby pokazać zmianę myślenia i planowania strategicznego, co jest istotą inteligentnych specjalizacji. Ich koncepcja została opisana w rozdziale trzecim. Wyjaśnia on na czym polega „przedsiębiorcze odkrywanie”, które stanowi podstawę strategii inteligentnych specjalizacji. W rozdziale zaprezentowano również możliwe drogi ich wyłaniania oraz wskazówki, które pomagają w ich późniejszym wdrażaniu. Ponadto zaprezentowałem przegląd najważniejszych dokumentów europejskich i krajowych dotyczących tej koncepcji, które opracowano dla wdrożenia tej idei w życie. Stanowiły one kierunkowskazy zmian, jakie powinny się dokonać w planowaniu kierunków rozwoju.

Trzy ostatnie rozdziały mają charakter badawczy. W rozdziale czwartym zaprezentowano sposoby wyłaniania specjalizacji województw, opisane są ich uwarunkowania. Wprowadzono klasyfikację: specjalizacji makroregionalnej, specjalizacji wspierających oraz ich definicje. Rozdział prezentuje również specjalizacje na poziomie krajowym i ich relacje w odniesieniu do specjalizacji regionalnych.

Rozdział piąty poświęcony jest prezentacji wyników badań przeprowadzonych przez autora w obszarze tworzenia przez województwa specjalnych programów, których celem jest

wspieranie dalszego rozwoju wyłonionych specjalizacji. Dodatkowo zaprezentowano w nim studia przypadków kilku regionów, które w planowaniu swojego rozwoju sięgnęły po nowe lub szersze narzędzia dla budowania potencjału swojej gospodarki w oparciu o nie.

Rozdział szósty prezentuje rezultaty badań prowadzonych w latach 2014-2016. Dotyczyły one działań podejmowanych przez rząd – przede wszystkim dokument, który „na nowo” zdefiniował kierunki prowadzenia polityki rozwoju. Mam tu na myśli „Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” przygotowaną przez Wiceprezesa Rady Ministrów, Ministra Rozwoju i Finansów Mateusza Morawieckiego. Dodatkowo omówiono wyniki badań związanych z wdrażaniem krajowych i regionalnych programów operacyjnych, współfinansowanych ze środków funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, które wspierają rozwój specjalizacji.

4. Metody badawcze

W toku prac nad rozprawą prowadziłem badania jakościowe wśród wszystkich 16 samorządów województw jak również ministerstw i agencji rządowych oraz instytucji samorządowych zaangażowanych zarówno w proces wyłaniania specjalizacji oraz ich wdrożenia. Uzupełniającymi metodami i technikami badań naukowych były również:

- metody analizy dokumentów strategicznych na poziomie krajowym, makroregionalnym oraz regionalnym, w szczególności: strategii rozwoju, regionalne strategie innowacji, oraz inne programy regionalne związane z tematyką rozprawy,
- opis studiów przypadków mające na celu uzupełnienie pozyskanych danych o szczegółowe informacje dotyczące procesów tworzenia strategii inteligentnych specjalizacji przez poszczególne województwa,
- zestawienia i analizy danych w oparciu o pozyskane i udostępnione materiały.

Dane uzyskane w wyniku zastosowania ww. metod i technik badawczych uzupełniłem o informacje zawarte m.in. w: polskich i zagranicznych publikacjach książkowych, aktach prawnych, dokumentach programowych oraz strategicznych, uchwałach Zarządów Województw, krajowych, regionalnych programach operacyjnych wraz z ich uszczegółowieniami oraz memorandumach będących podstawą wdrażania priorytetów rozwojowych w krajach i regionach państw członkowskich finansowanych z funduszy UE. Korzystałem również ze źródeł internetowych.

5. Wnioski z przeprowadzonych badań

Na podstawie przeprowadzonych przeze mnie badań, można stwierdzić, że hipoteza główna rozprawy, która została sformułowana jako: *Polskie województwa potraktowały proces wyłaniania inteligentnych specjalizacji regionalnych jako kompleksowy program transformacji regionalnej gospodarki* znajduje częściowe potwierdzenie.

Województwa różnymi metodami wyłoniły swoje specjalizacje, jedne w swoich analizach poszły bardzo daleko i odważnie, inne trochę mniej. Można zauważyć, że wyłonienie specjalizacji nie było celem samym w sobie, zdecydowano się na wspieranie i rozwijanie w przyszłości obszarów, które mają potencjał do dalszego wzrostu. Regiony zdecydowały się na interwencje bazujące na swoich mocnych stronach:

- każda ze specjalizacji, bez względu na to czy ma charakter horyzontalny czy wertykalny bazuje na nich;
- każda ze specjalizacji koncentruje się na obszarach, które dają szansę na pozyskanie różnych źródeł finansowania np. środki europejskie oraz środki prywatne.

Czy dokonane przez nich wybory są trafne – to pokaże czas jak również inne badania, które z pewnością rozstaną zrealizowane wraz z rozwojem inteligentnych specjalizacji. Przez blisko trzy lata prowadzonych badań dostrzegłem ewolucję w myśleniu o działaniach rozwojowych przez samorządów wojewódzkie. Przejawiała się ona przede wszystkim w tworzeniu programów wspierających specjalizacje, zmianom w sposobie myślenia o rozwoju, która polegała niejako na „podporządkowaniu” działań rozwojowych w kierunku rozwijania inteligentnych specjalizacji. Ich obszary stanowią mini system gospodarczy, odznaczają się wysokim potencjałem rozwojowym w kilku aspektach, najważniejsze z nich to technologie i innowacje. Z przeprowadzonych na potrzeby pracy badań wynika, że zakres specjalizacji jest często dość szeroki, obejmuje wiele obszarów powiązanych ze sobą działalnościami. Jak podkreślają władze regionalne chodzi o to, aby mocne strony wpływały na rozwój innych branż i obszarów gospodarczych. Biorąc pod uwagę wybory dokonane przez polskie regiony widać, że władze samorządowe kierowały się chęcią optymalnego wykorzystania potencjałów drzemących na danym obszarze poprzez jak najlepsze wykorzystanie uwarunkowań społeczno-gospodarczych, rozwijanie i wspieranie kierunków nauki i kształcenia do potrzeb inteligentnych specjalizacji. To ukierunkowanie jest również istotne z punktu widzenia firm działających w danym województwie. Po pierwsze to sami przedsiębiorcy brali udział w ich wyłanianiu, po drugie dzięki specjalizacjom firmy otrzymują

preferencyjne warunki przy ubieganiu się o środki z funduszy europejskich. Są to formy wsparcia adresowane przede wszystkim do firm działających w obszarze inteligentnych specjalizacji lub dodatkowe kryteria adresowane właśnie dla nich. Przedsiębiorstwa z obszarów inteligentnych specjalizacji oraz pokrewnych mogą również liczyć na coraz silniejsze zaplecze badawczo-rozwojowe, które również będzie szeroko czerpało ze wsparcia środków europejskich. Znaczna część wsparcia publicznego jest kierowana właśnie na wspieranie rozwoju obszarów uznanych za inteligentne specjalizacje. Podstawą większości z nich są branże o wyższej koncentracji gospodarczej występujące w danym regionie, powiązane z nowymi, lecz szybko rozwijającymi się branżami i uzupełnione odpowiadającym im wyspecjalizowanym potencjałem naukowym i instytucji otoczenia biznesu. Województwa pozostawiły sobie miejsce na działania pilotażowe pozwalające na poszukiwanie nowych, wyłaniających się branż o wysokim potencjale innowacyjnym oraz na współpracę polegającą na poszukiwaniu innowacji międzybranżowych, a nawet międzyregionalnych. Takie podejście może pozwolić na docelowe zawężenie i uszczegółowienie obszarów specjalizacji w ramach stałego procesu przedsiębiorczego odkrywania. Będą one podlegały monitoringowi. Zatem dokonane wybory nie są ostatecznymi. Jeśli tylko zaistnieją przesłanki to ich katalog będzie się zmieniał.

Wydaje się, że wartym rozważenia jest wykorzystanie przez województwa części doświadczeń regionów (np. pomorskie, świętokrzyskie, podkarpackie) w zakresie budowania porozumień na poziomie regionalnym co do kluczowych projektów z zakresu inteligentnych specjalizacji, wsparcia finansowego ich rozwoju, jak również włączania środowisk naukowych do aktywnego udziału w wyznaczaniu kierunków rozwoju. Uważam, że warto przemyśleć wdrożenie systemu monitorowania i ewaluacji dla realizowanych projektów oraz podjęcie działań prowadzących do mierzenia efektów netto podejmowanych interwencji publicznych. System monitoringu pomoże również ocenić dokonane wybory i dokonać ewentualnych korekt. Zdecydowana większość obszarów uznanych za inteligentne specjalizacje województw obejmuje, o czym już pisałem bardzo szeroki zakres działalności. System ten może umożliwić również ewentualne wyłanianie nowych obszarów specjalizacji bowiem proces „przedsiębiorczego odkrywania” jest prowadzony stale.

Proponuję również przemyślenie przez władze samorządowe województw tworzenie dodatkowych programów, które mogą wspierać rozwój IS. Wzorem części regionów opisanych w rozprawie mogą być to działania ukierunkowane na rozwój konkretnych obszarów np. tak

jak w województwie świętokrzyskim na rzecz przygotowywania kadr dla firm prowadzących działalność w ramach specjalizacji regionu. Uważam, że doświadczenia części samorządów wojewódzkich mogą być omawiane w ramach prac Konwentu Marszałków RP,¹⁶ który służy wymianie doświadczeń, prezentacji dobrych praktyk, mogą być one multiplikowane w pozostałych regionach.

Badania przeprowadzone przeze mnie w ramach przygotowania rozprawy pokazały, że województwa starają się łączyć swoje przewagi konkurencyjne w postaci przyjmowanych strategii rozwoju makroregionalnego.

Zaproponowałem definicję specjalizacji makroregionalnej, którą opisałem jako zbieżne potencjały gospodarcze minimum dwóch regionów pozwalające na tworzenie wspólnej oferty produktowej i/lub usługowej oparte na jednym z dwóch uwarunkowań gospodarczo-przestrzennym i/lub przyrodniczo-kulturowych oraz uwarunkowaniu instytucjonalnym specjalizacji regionalnych. Uważam, że możliwe będą dalszych prace w tym obszarze i z czasem może nastąpić rozszerzenie współpracy województw w oparciu o konkretne branże czy sektory, nawet jeśli regiony nie graniczą ze sobą. Przemawia za tym również polityka rządu – tzw. Plan Morawickiego, który akcentuje konieczność łączenia mocnych stron i budowania przewag konkurencyjnych polskich produktów na świecie np. działania na rzecz zbudowania silnej marki pojazdów szynowych produkowanych w Polsce poprzez wykorzystanie wiedzy i doświadczeń firm działających w województwach: kujawsko-pomorskim i małopolskim. Proces ten daje się również zauważyć na przykładzie projektów inwestycyjnych, które opisałem w rozdziale szóstym. Przykładem może być południe naszego kraju gdzie chętnie swoje inwestycje lokują firmy branży motoryzacyjnej, czy Podkarpacia, które stało się silnym zapleczem dla przemysłu lotniczego. Podobne inwestycje lokowane są w sąsiadującym z nim Lubelskim. Na „lotniczej” mapie Polski liczącym się ośrodkiem jest również województwo łódzkie. Można oczekiwać, że w przyszłości może dojść do jeszcze bardziej wyrazistego „klastrowego” podziału części naszego kraju.

Z działaniami prowadzonymi przez rząd wiąże się kolejna propozycja dotycząca ściślejszej współpracy strony rządowej i samorządowej w zakresie przygotowywania i/lub korekt strategii inteligentnych specjalizacji w przyszłości. W pierwszym okresie tworzenia

¹⁶ Konwent analizuje i opiniuje propozycje zmian legislacyjnych oraz omawia aktualne problemy samorządów województw. Posiedzenia Konwentu kończą się wypracowaniem wspólnych stanowisk, które następnie kierowane są do właściwych urzędów i instytucji centralnych.

tych strategii oraz ich wdrażania, które zostały opisane w niniejszej rozprawie obie strony pracowały oddzielnie. Stosunkowo niedawno, bo w 2015 roku powołano wspólne ciało konsultacyjne, w ramach którego prowadzony jest dialog w obszarze specjalizacji. Uważam, że może pozwolić to na efektywniejsze wykorzystanie potencjałów rozwojowych kraju. Badania przeprowadzone przeze mnie pokazują, że większość województw nie przygotowało specjalnych programów, które mogłyby wspierać rozwój inteligentnych specjalizacji. Natomiast te, które zostały opracowane są w dużej mierze zbieżne z zamierzeniami i działaniami prowadzonymi przez rząd, np. w obszarze internacjonalizacji przedsiębiorstw i wsparciu eksportu. Warty rozważenia jest współpraca przy tworzeniu rządowych programów eksportowych ze strony samorządów województw lub dzielenie się doświadczeniami agencji rządowych w procesie tworzenia podobnych rozwiązań na poziomie regionalnym. Dotychczas władze regionalne brały udział w przygotowywaniu rozwiązań dopiero na etapie konsultacji proponowanych rozwiązań, a nie tworzenia ram dokumentów strategicznych. Wydaje się, że w Polsce w ostatnich latach udało się zbudować solidne podstawy dla rozwoju specjalizacji. Tzw. Plan Morawickiego, który skonsolidował wiele „porzucanych” narzędzi wsparcia rodzimych firm daje podstawy sądzić, że można uzyskać naprawdę dobre lub więcej niż dobre efekty. Ważnym jest jednak, aby kapitał ludzki, który zyskał wiele doświadczeń był należycie wykorzystywany, aby nie dochodziło do gwałtownych rewolucji kadrowych, które nie sprzyjają efektywnemu wykorzystywaniu szans i możliwości. Ponadto konieczna jest „stabilizacja rozwojowa”, czyli konsekwentne wdrażanie raz obranej długofalowego kierunku rozwoju gospodarczego i społecznego kraju. Poprzedni rząd przygotował dokument pn. „Polska 2030. Wyzwania rozwojowe”, który został następnie zastąpiony przez „Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”. Oczywiście są modyfikacje, ale należy zastanowić się czy na przestrzeni w sumie dość krótkiego czasu (sześć lat) należało znacząco zmieniać kierunki działań rozwojowych? Większość instrumentów rozwojowych jest taka sama, dodano nowe, inny jest sposób wdrażania i zarządzania nimi. Jest ono bardziej kompleksowe.

W oparciu o zebrany materiał i przeprowadzone w ramach rozprawy badania można stwierdzić, że polskie regiony nauczyły się i chcą ze sobą współdziałać o czym świadczą strategie makroregionalne. Wydaje się, że powinny być one multiplikowane nie tylko w skali kraju, ale i w relacjach transgranicznych, a być może nawet szerzej. Widać chęć i potrzebę jakościowych zmian w prowadzonych politykach rozwoju, ich początkiem mogą być jeszcze nieśmiałe, ale jednak zmiany w działaniach organów publicznych. Strategie inteligentnych

specjalizacji niejako „wymusiły” tę zmianę myślenia, większe otwarcie na partnerów regionalnych. W kilku przypadkach pozwoliło to na zupełnie nowe spojrzenie oraz podział ról zgodnie z kompetencjami każdej ze stron regionalnego systemu gospodarczego. Pojawiły się nowe regionalne inicjatywy. Coraz lepiej w tym systemie odnajdują się uczelnie wyższe, które otrzymały wiele narzędzi i zachęt do udziału w kluczowych wyzwaniach rozwojowych. Inteligentne specjalizacje to nie tylko koncentracja środków finansowych na kluczowych dla rozwoju regionu priorytetach, to sposób innego niż dotychczas myślenia o całokształcie rozwoju regionów i krajów. Dobrze lub inteligentnie „zaprojektowany” region to miejsce atrakcyjne gospodarczo, społecznie, instytucjonalnie, kulturowo oraz naukowo-edukacyjnie. Taki region ma szansę na zatrzymanie lub przyciąganie nowych talentów, zewnętrznych środków finansowych, rozwoju dotychczasowych oraz odkrywania nowych obszarów gospodarczych.

6. Dalsze kierunki badań.

Rozważania podjęte w niniejszej rozprawie doktorskiej nie wyczerpują całokształtu problematyki związanej ze specjalizacjami polskich województw. Mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań i analiz ukierunkowanych. Zaprezentowane w pracy wnioski dotyczą pierwszych lat wdrażania inteligentnych specjalizacji czyli ich wyłaniania oraz dostosowywania narzędzi rozwojowych w regionach. Kolejne przyniosą z pewnością dalszą ewolucję i prawdopodobne zmiany związane np. z pojawieniem się nowych obszarów specjalizacji, dzisiaj jeszcze nie znanych. Może być to jeden z obszarów dalszych badań.

Część regionów o czym wspominałem wyłoniło dość szeroki katalog swoich specjalizacji. Rodzi się pytanie czy te obszary rzeczywiście zapewnią województwom trwały rozwój i przyczynią się one do umocnienia lub wzmocnienia ich potencjałów gospodarczych. Innymi słowy wydaje się koniecznym, aby odpowiedzieć czy proces „przedsiębiorczego odkrywania” w regionach był trafny? Jak przebiegała będzie współpraca z ośrodkami naukowo-badawczymi oraz szkołami wyższymi?

Koncepcja inteligentnych specjalizacji jest ściśle powiązana z okresem programowania funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na lata 2014-2020. Zasadnym będzie prowadzenie badań dotyczących efektywności wykorzystania tych środków i ich wpływu na rozwój specjalizacji.

W pracy poruszyłem problematykę dodatkowych programów, które wspierają inteligentne specjalizacje w danym województwie. Nie wszystkie regiony zdecydowały się na

przygotowanie takich dokumentów. W przyszłości warto byłoby sprawdzić efektywność tych programów w województwach, które zdecydowały się na takie rozwiązanie jak również skierować swoją uwagę na te, które dotychczas tego nie zrobiły. Z tą problematyką wiąże się również inne wyzwanie badawcze dotyczące trwałości dokonanych wyborów. W ostatnich latach były one warunkiem koniecznym dla otrzymania wsparcia finansowego ze środków unijnych. Co stanie się z obszarami specjalizacji w momencie, w którym Unia Europejska nie będzie wymagała kierowania części strumienia finansowego na konkretne obszary? Czy specjalizacje przetrwają? Jeśli tak to w jakiej formie? Jak będą rozwijane?

Wyzwaniem dla przyszłych badań jest również dość ogólny zarys koncepcji inteligentnych specjalizacji. W toku prac nad rozprawą spotkałem zarówno w literaturze jak i publikacjach im poświęconym głosy nawołujące do pewnej „unifikacji” procesu ich wyłaniania nazywanego często „przedsiębiorczym odkrywaniem”. Ich autorzy nie do końca opisali swoje pomysły. Osobiście odbieram je jako głos w dyskusji nad zależnością pomiędzy specjalizacjami regionów i kraju. Wydaje się, że to kolejny obszar wart zbadania.

7. Wybrana literatura

1. Amin A., (1999), „An Institutional Perspective on Regional Economic Development”, *International Journal of Urban and Regional Research*, t. 23, nr 2.
2. Arnkil R., et al. (2010), Exploring Quadruple Helix. Outlining user-oriented innovation models. University of Tampere, Work Research Center, Working Paper No. 85.
3. Asheim, B., R.A, Boschma, P. Cooke, A. Dahlstrand-Lindholm, P. Laredo and A. Piccauga (2006), „*Constructing regional advantage. Principles, perspectives, policies*”. DG Research, European Commission.
4. Bianchi, Labory (2011), *Industrial Policy after the Crisis. Seizing the Future*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham
5. Cini M. (red.) (2007) , *Unia Europejska. Organizacja i funkcjonowanie*, Warszawa.
6. Chądzyński, J., Nowakowska A., Przygodzki Z.,(2007), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, CedeWu.pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa.

7. Christopoulos D.C (2001)., Innovation within networks: Policy implications for regional planners [w:] Bünz H., Kukliński A. (red.), Globalization, Experiences and Prospects, Friedrich Ebert Stiftung, Warszawa.
8. Communication from the Commission to the European Council: *A European Economic Recovery Plan*, Commission of the European Communities, COM(2008) 800. Brussels, 26.11.2008.
9. Csaba L. (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar, Aldershot.
10. Czyżewski A.B (2002)., *Rozwój regionalny w warunkach transformacji*, ZBS-EGUS i PAN, z.283, Warszawa, str.3.
11. Dierx A., Ilzkovitz F. (2006). „Economic Growth in Europe: Pursuing the Lisbon Strategy”, w: S. Mundschenk, M.H. Stierle, U. Stierle-von Schuetz, I. Traistaru (red.), *Competitiveness and Growth in Europe*, INFER Advances in Economic Research, t. 1. Cheltenham: Edward Elgar
12. Draft Synthesis Report on Innovation Driven Growth in Regions: The Role of Smart Specialization, OECD, December 2012.
13. Dubel P., (2014), *Globalizacja a rozwój regionalny [w:] Unia Europejska jako aktor na scenie globalnej. Razem czy osobno? (red.) Góralczyk B, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, str. 27.*
14. Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu, Komunikat Komisji, KOM (2010) 2020 wersja ostateczna, Komisja Europejska, Bruksela 2010.
15. European Commission, 2012C, Regulation of the European Parliament and of the Council on specific provisions concerning the European Regional Development Fund and the Investment for growth and jobs goal and repealing Regulation (EC) No 1080/2006, (SEC(2011)1138 i SEC(2011)1139, Brussels, COM(2011)614/3.
16. Foray, D. (2012), „Economic Fundamentals of Smart Specialisation”, *Ekonomiaz 2012, special issue*, Hausmann R. and Rodrik D., „*Economic Development as a Self-Discovery*” *Journal of Development Economics*, 2003, Volumen 72, 2.

17. Foray D., P. A. David, B. H. Hall (2011), Smart specialisation. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and a difficulties in its implementation.
18. D. Foray, J. Goddard, X. G. Beldarrain, M. Landabaso, P. McCann, K. Morgan, C. Nauwelaers, R. Ortega-Argilés F. Mulatero, RIS 3 Guide, Draft 12/12/2011.
19. D. Foray, B. Van Ark, Smart specialization in a truly integrated research area is the key to attracting more R&D to Europe, "Knowledge Economists Policy Brief", 2007.
20. Gawlikowska-Hueckel K., Szlachta J. (red.) (2014), Wrażliwość polskich regionów na wyzwania polskiej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego, Wolters Kluwer, Warszawa.
21. Głąbicka K, Grewiński M. (2005), Polityka spójności społeczno-gospodarczej Unii Europejskiej, Elipsa, Warszawa, str. 50.
22. Główny Instytut Górnictwa (2013), Metoda oceny pozycji konkurencyjnej regionów wynikającej z potencjału sfery B+R+I (innowacyjność, nowa wiedza) w kontekście inteligentnej specjalizacji, Narodowy Program Foresight- Wdrożenie Wyników, Katowice, str. 5.
23. Golinowska S.,(2011), O spójności i kapitale społecznym oraz europejskiej i polskiej polityce spójności, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Kraków-Warszawa, str. 15.
24. Gorzelak G. (1997), Przemiany polskiej przestrzeni [w:] Podstawy naukowo-badawcze polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa , str. 25.
25. Góralski P., Lazarek M. (2009), Czynniki kształtujące konkurencyjność regionów, Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing nr 1(50).
26. Gruszecki T., Problemy transformacji krajów postkomunistycznych – na przykładzie Polski (1989–99) (2000), [w:] Od socjalizmu do gospodarki rynkowej, Verba, Lublin, str. 52; B. Polzakiewicz, Transformacja podstawowych składników struktury systemu gospodarki narodowej [w:] Wybrane problemy ekonomii.

- Transformacja systemowa polskiej gospodarki, pod red. B. Polzakiewicz, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1995.
27. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3), Smart Specialization Platform, 2012.
 28. Gereffi, G., J. Humphrey, R. Kaplinsky and T. Sturgeon (2001), Globalisation, Value Chains and Development, *IDS Bulletin*, Vol. 32, No 3.
 29. Grosse T. (2002), Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Studia Regionalne i Lokalne, nr 1 (8), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa.
 30. Growth Expert Group advising the then Commissioner for Research, 2009
 31. Gruchman B. (1992), Nowy paradygmat rozwoju regionalnego, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” z.2, Poznań.
 32. Heise M. (2009). *European Growth and Jobs Monitor 2009. Indicators for Success in the Knowledge Economy*. Frankfurt: Allianz Economic Research & Development, The Lisbon Council.
 33. Huggins, R.(2008) , Universities and Knowledge-Based Venturing: Finance, Management and Networks in London, Entrepreneurship and Regional Development, vol. 20, no. 2.
 34. Foray D., P. A. David, B. H. Hall, Smart specialisation. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and a difficulties in its implementation, 2011.
 35. Foray D., , J. Goddard, X. G. Beldarrain, M. Landabaso, P. McCann, K. Morgan, C. Nauwelaers, R. Ortega-Argilés F. Mulatero, RIS 3 Guide, Draft 12/12/2011.
 36. Foray D., Hilaire Pere L. (2005), The economics of open technology: collective organization and individual claims in the „Fabrique Lyonnaise” during the old regime [w:] Antonelli, Foray, Hall and Steinmueller (red.), *Frontiers in economics of innovation*, Edward Elgar.
 37. Foray, D. (2012),”Economic Fundamentals of Smart Specialisation”, *Ekonomiaz special issue*.

38. Foray D., B. Van Ark, Smart specialization in a truly integrated research area is the key to attracting more R&D to Europe, "Knowledge Economists Policy Brief", 2007.
39. Jasiński P. (2000), Europa jako szansa; Polityka regionalna Unii Europejskiej i jej instrumenty a władze lokalne i regionalne, Elipsa, Warszawa.
40. Józwiak B., M.Saganm, Stępniewski T. (2012), Polityka spójności Unii Europejskiej. Doświadczenia, wnioski i rekomendacje na lata 2014-2020, Tom I Wybrane problemy realizacji polityki spójności w Unii Europejskiej, Wydawnictwo KUL, Lublin.
41. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., (1991), Ekonomia, Gdańsk.
42. Kardas M. (2011), Inteligentna specjalizacja – (nowa) koncepcja polityki innowacyjnej, „Optimum. Studia Ekonomiczne” nr 2.
43. Komisja Europejska (2010), 614 Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An Integrated Industrial Policy for the Globalisation Era Putting Competitiveness and Sustainability at the Centre Stage.
44. Komisja Europejska (2010), Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela.
45. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego Regionów (2012), Silniejszy przemysł europejski na rzecz wzrostu i ożywienia gospodarczego.
46. Kupiec L. (1999), Lokalizacja w gospodarce przestrzennej T.III [w:] Gospodarka przestrzenna, Białystok.
47. Lewis W.A. (1954), Economic Development with Unlimited Supplies of Labour, The Manchester School, vol 22, no 1.
48. Łązniewska, E., Czyżewska, D.(2011), Wybrane czynniki określające konkurencyjność regionów uczących się we Francji, Samorząd Terytorialny nr 3, s. 28–42.
49. Łązniewska E., Chmielewski R., Nowak P.(2012), Definicje, modele i studia nad regionalną konkurencyjnością (w:)E. Łązniewska, M. Gorynia (red.)

Konkurencyjność regionalna. Koncepcje – strategie – przykłady, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

50. Malecki E.J. (1997), *Technology and Economic Development. The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness*, London:Longman.
51. Malizia E.E., Feser E.J.(1999), *Understanding Local Economic Development*, Rutgers, NJ: Center for Urban Policy Research.
52. Małuszyńska E. (2012), Problemy definiowania oraz szacowania delokacji, w: *Dziś i jutro polityki spójności w Unii Europejskiej*, red. E. Pancer-Cybulska, E. Szostak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
53. Marszał T., Markowski T., (1998)Konkurencyjność regionów jako element polityki przestrzennej, [w:] *Współczesne problemy rozwoju regionalnego*, red. Marszał T., KPZK PAN, z.180, Warszawa, str. 29.
54. Mempel-Śnieżyk A. (2006), Miejsce terytorialnych systemów produkcji w nowych koncepcjach rozwoju regionalnego, [w:] *Samorząd terytorialny w zintegrowanej Europie*, red. Filipiak B., Szewczuk A., *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 426, Ekonomiczne Problemy Usług nr 1, t.II*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
55. Miłek D. (2013), *Specjalizacje Regionalne a Strategia Europa 2020, „Zarządzanie i Finanse” 1/2 2013*, Uniwersytet Gdański.

Źródła internetowe:

1. 12 branż, które mają budować markę polskiej gospodarki, SmartThank.pl 04.10.2015, <http://smarththank.pl/artykuly/66-12-bran%C5%BC,-kt%C3%B3re-maj%C4%85-budowa%C4%87-mark%C4%99-polskiej-gospodarki.html>, dostęp 30.12.2015 roku.
2. McCann, P. i Ortega-Argiles, R. (2010), *Smart Specialisation, Regional Growth and Applications to EU Cohesion Policy* Regional Studies, http://ipts.jrc.ec.europa.eu/docs/s3_mccann_ortega.pdf, dostęp 10.12.2015 roku.
3. Encyklopedia Zarządzania, http://mfiles.pl/pl/index.php/Partycypacja_pracownik%C3%B3w_w_zarz%C4%85dzaniu, dostęp 20.12.2015.

4. Inteligentne specjalizacje Pomorza, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, <http://drg.pomorskie.eu/documents/102005/129070/broszura/06625c62-965e-40a3-b829-48cb6b866218>, dostęp 21.12.2015.
5. Kaczorowska M., Wyzwania inteligentnych specjalizacji, Portal Innowacji: http://www.pi.gov.pl/parp/chapter_86196.asp?soid=48A6EA8DE2D24822B77A3FC48E2FE2A4, dostęp: 21.12.2015 roku.
6. Komisja Europejska (2014), Strategie innowacji krajowych/regionalnych na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3), http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_pl.pdf, dostęp 21.12.2015 roku.
7. Ministerstwo Gospodarki, <http://www.mg.gov.pl/node/22696>, dostęp 30.10.2015 roku.
8. OECD, Korea and the Knowledge Based Economy. Making the Transition, [za]: Kukliński A., Gospodarka oparta na wiedzy (G.O.W.) jako nowy paradygmat trwałego rozwoju, World Bank Institute, Paris 2012 [online] <http://www.instytut.info/plik/seminarium/Kuklinski.pdf>, dostęp: 20.12.2015.
9. Pontikakis, D., G. Chorafakis and D. Kyriakou, (2009), „*R&D Specialisation in the EU: From stylised observations to evidence-based policy*”, in Pontikakis, Kyriakou and van Bavel Question of R&D Specialisation: Perspectives and policy implications, JRC Scientific and Technical Reports <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id=2339>, dostęp 30.12.2015 roku.
10. Podlaskie pracuje nad programem rozwoju inteligentnych specjalizacji, SmartThank.pl 13.02.2015 r., <http://smarthank.pl/artykuly/38-podlaskie-pracuje-nad-programem-rozwoju-inteligentnych-specjalizacji.html>, dostęp 28.12.2015 roku.
11. Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, http://www.paiz.gov.pl/20151214/go_arctic_wyzwanie_z_ogromnym_potencjalem, dostęp 28.12.2015 roku.
12. Polska Agencja Prasowa, [http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/1462884,ustawa-pzp-i-analiza-instrumentow-wsparcia-eksportu-to-obecnie-priorytety-mr-%E2%80%93-morawiecki-\(wywiad\)](http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/1462884,ustawa-pzp-i-analiza-instrumentow-wsparcia-eksportu-to-obecnie-priorytety-mr-%E2%80%93-morawiecki-(wywiad)) 26.11.2015 roku, dostęp 30.11.2015 roku.

13. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, <https://poir.parp.gov.pl/wsparcie-msp-w-promocji-marek-produktowych-go-to-brand-pl/poddzialanie-3-3-3-wsparcie-msp-w-promocji-marek-produktowych-go-to-brand-pl>, dostęp 31.12.2015 roku.
14. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, <http://poir.parp.gov.pl/polskie-mosty-technologiczne/poddzialanie-3-3-1-polskie-mosty-technologiczne>, dostęp 31.12.2015 roku.
15. Projektujemy przyszłość regionu, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice, 8 grudnia 2015 roku, http://slaskie.pl/strona_n.php?jezyk=pl&grupa=10&art=8042&id_menu=, dostęp 28.12.2015 roku.
16. Pustułka A., Śląskie 3.0: Tajemniczy program dla Śląska marszałka Wojciecha Saługi, Dziennik Zachodni, 7 grudnia 2015 roku, <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/9157408,slaskie-30-tajemniczy-program-dla-slaska-marszalka-wojciecha-salugi,2,id,t,sa.html>, dostęp 27.12.2015 roku.
17. Regional Policy for smart growth in Europe 2020, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/guides/2011/regional-policy-for-smart-growth-in-europe-2020, dostęp 31.12.2015 roku.
18. Rodrik D. , „*Industrial Policy For The Twent-First Century*” (2004) www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Research%20papers/UNIDOSep.pdf, dostęp 29.12.2015 roku.
19. Serwis internetowy Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, Czym są strategie ponadregionalne, <http://www.mir.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/strategie-ponadregionalne/>, dostęp 21.07.2015 roku.
20. Serwis internetowy województwa lubuskiego, Rząd przyjął strategię Polski Zachodniej, <http://lubuskie.pl/news/14983/16/Rzad-przyjal-Strategie-Rozwoju-Polski-Zachodniej/>, dostęp 20.07.2015 roku.
21. Sokół wesprze rozwój inteligentnych specjalizacji, SmartThank.pl, 05.11.2015 roku, <http://smarthank.pl/artykuly/68-sok%C3%B3l-wesprze-rozw%C3%B3j-inteligentnych-specjalizacji.html>, dostęp 30.12.2015 roku.

22. Strategia Polski Południowej 2020, serwis internetowy Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju:
https://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/polityka_regionalna/polska_pd/strony/podstawowe_informacje.aspx, dostęp: 25.05.2014 r.
23. Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego,
<http://www.sejmik.kielce.pl/item/45330-konsorcja-na-rzecz-rozwoju-inteligentnych-specjalizacji-wojewodztwa-swietokrzyskiego-wybrane>, dostęp 27.12.2015 roku.